

УДК 902 : 378.4.096 (477.83-25)

Наталія БІЛАС

**КАФЕДРА ДОІСТОРИЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ
ОГЛЯДОМ ПРАІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ:
НАПРЯМКИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті розглянуто діяльність кафедри доісторичної археології зі спеціальним оглядом праісторії польських земель та висвітлено основні напрямки її наукових досліджень. Крім того подано характеристику діяльності Л. Козловського та створеної ним археологічної школи.

Ключові слова: археологічна школа, палеоліт, праісторія, поселення, поховання.

Кафедру доісторичної археології зі спеціальним оглядом праісторії польських земель (вживали також назву „кафедра праісторії”) було засновано у Львівському університеті у 1921 р.¹ Упродовж 1921–1939 рр. її очолював відомий археолог, політичний та громадський діяч Леон Козловський (1892–1944)², який створив власну школу учнів та послідовників (серед них – Тадеуш Сулімірський, Маркіян Орест Смішко, Казімеж Журовський, Ірена Сівкувна, Кароль Стояновський, Ян Брик та ін.).

Професор Л. Козловський займався передусім вивченням палеоліту. Як більшість дослідників того часу, вважав, що поява людини (*Homo Heidelbergensis* і далі *Homo Neanderthalensis*) в Європі припадає на другу (Mindel-Riss) міжльодовикову добу. У питанні не менш дискусійної проблеми походження людини доби верхнього палеоліту (оріньяку) Л. Козловський спочатку вважав, що її прабатьківщину слід шукати в Західній Європі. Однак згодом, під впливом відкриттів Ю. Полянського (т. зв. подільсько-бессарабської верхньопалеолітичної провінції), вчений схиляється до думки, що оріньякська культура розвинулася самостійно в

¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). Оп. 7, спр. 775, арк. 130.

² ДАЛО. Оп. 7, спр. 775, арк. 135; Енциклопедія українознавства. Львів, 1994. Т. 3. С. 1071.

Східній Європі, а саме у Галичині, і на підтвердження цього подав низку цікавих відмінностей для порівняння із західноєвропейськими знахідками³.

У своїх наукових пошукуваннях Л. Козловський, з метою отримання цілісної характеристики предмета дослідження, не залишав поза увагою також східноукраїнські археологічні пам'ятки. Дослідник серед перших вказав на те, що мезолітична культура східних областей України має своє коріння у верхньому палеоліті (оріньяці)⁴. Перехід від мезоліту (епіпалеоліту) до неоліту (тарденуазу) докладно, на його думку, можна простежити на основі крем'яного інвентарю стоянок біля с. Охтирки, що підтверджувало автохтонне епіпалеолітичне походження південно-східної провінції мезолітичного мікролітичного комплексу України⁵. У цьому випадку твердження про те, що крем'яне виробництво цієї мезолітичної провінції східних областей України творить генетичне підґрунтя ранніх неолітичних культур, було досить переконливим.

Досліджуючи європейський неоліт, Л. Козловський зацікавився походженням племен лінійно-стрічкової кераміки і дійшов висновку, що велика група племен зі спільною орнаментациєю кераміки (до якої відносив і трипільців)⁶ у добу неоліту жила на південному сході Європи. З цієї спільної прабатьківщини частина племен розселилася у південному напрямку, дійшла до Карпат, зайняла Судетську область і звідти прийшла у Південну Польщу⁷. Подальші дослідження спростували припущення Л. Козловського та дозволили науковцям вважати прабатьківщиною племен культури лінійно-стрічкової кераміки Судетську область⁸.

Шанували Л. Козловського і як відомого авторитета в галузі вивчення неоліту, зокрема західноукраїнських трипільських селищ та їхньої кераміки.

Трипільські поселення Верхнього Подністров'я найкраще представлені селищами, виявленими в с. Більче-Злоте Борщівського району та в

³ Kozłowski L. Zarys pradziejow Polski południowo-wschodniej. Lwow, 1939. S. 6.

⁴ Kozłowski L. Stosunek zlodowacen do wedrywek kultur paleolitycznych i rozwoju czklow kulturowych w paleolicie Europu // Lud. II. 1924. S. 159.

⁵ Дві окремі провінції мезолітичного мікролітичного промислу (одну доволі різноманітну на північному заході і другу більш одноманітну на південному сході України) виділив один з найкращих знавців мезоліту України М. Рудинський. Докладніше див.: Рудинський М. Я. Деякі підсумки та ближчі завдання палеолітичних вивчень в межах УРСР // Антропологія. Київ, 1931. № IV. С. 153–165.

⁶ За сучасними дослідженнями трипільська культура прийшла на зміну культурі лінійно-стрічкової кераміки. Докладніше див.: Охріменко Г. В. Культура лінійно-стрічкової кераміки. Луцьк, 2001.

⁷ Kozłowski L. Stan i zadania badan nad epoka kamienna w Polsce // Wiadomosci Archologiczne. VI. 1921. S. 38; Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce. Lwow, 1924. S. 44, 136–138.

⁸ Пастернак Я. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. Торонто, 1961. С. 179.

с. Кошилівці Заліщицького району на Тернопільщині, які в різні періоди ставали предметом дослідження вчених Львівського університету. На першому з них побувала експедиція Львівського університету (1914), в якій брали участь Я. Чекановський (антрополог), Е. Лот (анатом) та В. Гребеняк і Я. Пастернак (студенти, які спеціалізувалися з вивчення археології). Було виявлено численні сліди вогнищ, кераміку, кістки тварин, залишки жител, поховання⁹. Трипільське селище в Кошилівцях, в урочищі Обоз, розпочав досліджувати К. Гадачек (1908–1912), а в 1923 р. продовжив Л. Козловський разом із Г. Чайлдом¹⁰. Було виявлено наземні житла (так звані *tegamare*)¹¹, господарські ями та гончарні й кухонні печі.

Здавна привертала до себе увагу дослідники трипільської культури. Предметом тривалих дискусій були археологічні залишки житлового будівництва трипільських племен, так звані площадки або точки. Л. Козловський належав до когорти тих, хто вважав їх місцями спалювання померлих, тоді як, наприклад, К. Гадачек і К. Маєвський вбачали у них власне залишки житлових споруд. Погодити ці дві гіпотези намагався В. Щербаківський, який писав: “Точки могли бути різного походження і для різної цілі. Насамперед, точки могли бути місцем молочення хліба ціпами, це могли бути і долівки хат, але могли бути також точки, на яких спалювали покійників”¹². Згодом стала переважати думка, що ці прикметні для трипільської культури споруди є просто залишками будинків¹³. Знайдені ж на трипільських поселеннях глиняні моделі жител, Л. Козловський вважав “могильними дарами, що їх давали померлому в символічній формі як його власність”¹⁴. На сучасному етапі панівною є думка, що моделі жител використовувалися у магічних ритуалах, пов’язаних з культами пращурів та житла.

Глиняні моделі зображували оселю на чотирьох невеликих опорах-стовпцях, тому Л. Козловський називає їх моделями “паляфігичних або терамарних хат на палях”¹⁵. Досліднику вдалося навіть реконструювати вигляд цілого житла. У с. Незвисько на верхньому поселенні (лан “Над

⁹ Пастернак Я. Археологія України. С. 222.

¹⁰ Hadaczek K. Osada przemysłowa w Koszylowiczach z epoki eneolitu. Lwow, 1914. 74 s.; Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce. S. 136–138.

¹¹ Kozłowski L. Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezwiskach i Buczaczu. Lwow, 1930. S. 18–26.

¹² Щербаківський В. Тілопальні точки і мальована кераміка // Трипільська культура на Україні. Київ, 1926. С. 119–138.

¹³ Пастернак Я. Археологія України... С. 125.

¹⁴ Kozłowski L. Budowle kultury ceramiki malowanej... S. 30.

¹⁵ Паляфітами західноєвропейська археологія називала праісторичні будівлі на стовпах, будовані на озерах та річках. Див.: Kozłowski L. Budowle kultury ceramiki malowanej... S. 23–25.

ксьондзом”) він виявив на глибині 20 см сліди стовпців прямокутного житла 5Ч6,2 м. У середині житло було переділене на дві нерівні частини: попереду менша (сіни), шириною 2,6 м, за нею більша, житлова, шириною 3,6 м. Знадвору біля східної стіни була ще невелика прямокутна прибудова (1,25x1,55 м). У північній стіні сіней був вхід у житло шириною 1,25 м, навпроти якого – такої ж ширини отвір у стіні дозволяв потрапляти у житлову частину. Стіни – плетені з хмизу та обмазані глиною, стелю утворюють півкруглі щільно укладені дерев’яні балки, також обмазані глиною. Слідів печей не виявлено. Фрагмент глиняної моделі, знайдений між уламками кераміки, вказував, на думку дослідника, на те, що трипільські житла в Незвиську були вкриті солом’яною на зразок сучасних селянських хат¹⁶.

Л. Козловський виділив три фази розвитку трипільського глиняного посуду на підставі археологічних матеріалів, які він отримав під час розкопок у Незвиську, Більче-Злотому, Кошилівцях. Для першого ступеня (Незвисько) прикметні такі форми: 1) грушеподібні опуклі амфори з дуже вузькою і низькою шийкою; 2) кухлики для питва з заокругленою нижньою частиною, овальні в поперечному розрізі з короткою циліндричною шийкою, а іноді з двома приліпленими один навпроти другого під вінцями проколеними гудзиками; 3) доволі глибокі конусоподібні миски; 4) такої ж форми кухлики для питва на порожнистій ніжці; 5) великі покритки на посуд у вигляді плоскої півкулі з лійчасто розхиленими вінцями, названі в археологічній літературі “шведськими шоломами” через подібність до військових сталевих шоломів¹⁷.

Поселення у Кошилівцях та Більче-Злотому дослідник датував бронзовою добою з огляду на виявлені тут під час розкопок бронзові вироби. Серед кераміки, виявленої при розкопках трипільського селища в с. Кошилівцях, переважають давніші, вже усталені форми, однак посуд стає ширшим, більш опуклим. З’являється нова форма – так звані біноклеподібні посудини, які, на думку дослідника, могли мати швидше культове призначення. Вуха амфор іноді заміняють стилізовані голови тварин: бика, барана, цапа. Розпис кошилівецького і більчанського трипільського посуду поліхромний, виведений брунатною, білою і червоною фарбами. У його тематиці цілком зникає подвійна спіраль, яка раніше проходила довкола цілої посудини, і з’являються окремі волоти, скручені лінії. Перемагає прямолінійний геометричний орнамент у прямокутних полях. Поряд з мальованою столовою керамікою трапляється гірше випалений посуд для

¹⁶ Kozłowski L. Budowle kultury ceramiki malowanej... S. 39, obr. 8.

¹⁷ Kozłowski L. Zarys pradziejw Polski... S. 22–24, tabl. 7.

кухонного вжитку, прикрашений прокресеним орнаментом і витисненими ямками. Цей кухонний посуд, на думку Л. Козловського, вже запозичений трипільцями у степових племен південної України.

У дискусії щодо походження ідеї розпису трипільської кераміки Л. Козловський, поряд з такими дослідниками енеоліту як Г. Шмідт та Ф. Томпа, відстоює ідею походження розмальовування трипільської кераміки із Семигороду¹⁸. У питанні функціонального призначення іншого прояву трипільського мистецтва – глиняних скульптурок – Л. Козловський вважав їх символами жінок та служниць, що мали бути спаленими разом із померлим чоловіком.

Щодо іншої, не менш дискусійної проблеми походження трипільських племен, то Л. Козловський вважав трипільців праслов'янами, місцевим населенням, таким чином підтримуючи ідею про їхню автохтонність, яку висловив першовідкривач трипільської культури В. Хвойко¹⁹. Дещо пізніше ту саму ідею підтримав К. Маєвський, який, працюючи на кафедрі класичної археології Львівського університету, цікавився також питаннями трипільської культури²⁰. Зауважимо, що протилежної думки у питанні етнічної належності носіїв трипільської культури дотримувався М. Грушевський. Залучивши, крім археологічних, матеріали порівняльної лінгвістики, антропології, етнології, історик робить висновок, що трипільська культура відповідає добі індоєвропейської мовної спільності, перед її розрізненням на окремі мовні групи, але виразно скотарський ухил господарства індоєвропейців не дозволяє прямо ототожнювати з ними носіїв трипільської культури²¹. Вважаючи гіпотезу автохтонності трипільців малоправдоподібною, М. Грушевський вбачав витоки цієї культури в Передній Азії. Зазначимо, що останнім часом переважає погляд на трипільську культуру як на неіндоєвропейську загалом, а узагальнення результатів етнокультурних спостережень дозволяє вважати трипільське населення прийдешнім в Україні²².

Л. Козловський висловив свою гіпотезу щодо причин і часу занепаду трипільської культури: “вже в наприкінці неоліту, приблизно 2000 років до Хр., культура мальованої кераміки залишила Україну в східному напрямі”²³. Згодом він дещо змінив думку, наголошуючи, що сталося це

¹⁸ Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce... S. 120.

¹⁹ Kozłowski L. Zarys pradziejow Polski... S. 22.

²⁰ Majewski K. Chronologia i styl plastyki figuralnej zachodnio-trypilskiej // Archeologia. П. Warszawa, 1948... S. 172.

²¹ Грушевський М. Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ, 1994. Т. I. С. 32-63.

²² Етнічна історія давньої України / Автори: П. П. Толочко, Д. Н. Козак, А. П. Моця і ін. К., 2000. С. 25–26.

²³ Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce... S. 152.

під тиском “шнуровиків” і що на початку бронзової доби трипільці “зникли” з Подністров’я²⁴.

Батьківщиною племен культури шнурової кераміки, на думку дослідника, була центральна Європа (Саксонія та Тюрингія), і саме з неї вони розселилися у східному напрямку і досягли території України²⁵. Зазначимо, що спочатку дослідник відносив поховання, в яких виявлено кераміку з шнуровим орнаментом, до культури лінійно-стрічкової кераміки²⁶. Це мало своє пояснення в тому, що поселення племен культури шнурової кераміки порівняно з похованнями цієї культури, були мало вивчені на західноукраїнських землях. Їхнє дослідження почалося лише в наприкінці 20-х рр. XX ст., і тоді під впливом отриманих археологічних матеріалів Л. Козловський змінив свою думку. За найяскравішими особливостями матеріального комплексу культуру шнурової кераміки ще називають культурою бойових сокир. Саме Л. Козловський розробив класифікацію кам’яних бойових сокир²⁷.

З археологічних пам’яток мідного віку дослідник вивчав поховання культури кулястих амфор²⁸. Зокрема висловив припущення, що у Галичину носії цієї культури прийшли зі сходу, а не з північного заходу²⁹.

Займаючись визначенням хронологічних рамок доби бронзи, Л. Козловський виділив три етапи: рання (I – 1900–1700 рр. до н.е.); середня (II – 1600–1400 рр. до н.е.; III – 1300–1200 рр. до н.е.); пізня (IV – 1100–1000 рр. до н.е.; V – 900–800 рр. до н.е.)³⁰. Дослідники вважають цю хронологію досить точною саме для західноукраїнських земель³¹, хоча тепер її уточнено, зокрема, подавнено. Її використовував у своїх працях Т. Сулімірський для датування пам’яток комарівської культури та низку скарбів бронзових предметів.

Л. Козловський займався також вивченням проблеми етногенезу слов’ян. Праслов’янами дослідник називав племена лужицької культури³², а також неврів, яких пов’язував з висоцькою культурою. На його думку, прабатьківщиною останньої було Полісся, з якого через зміну кліматичних умов і, як наслідок, заболоченість місцевості племена “волинської культури” (до якої дослідник зараховував носіїв висоцької культури) переселилися на південь і південний схід, аж до Дніпра³³.

²⁴ Kozłowski L. *Zarys pradziejow Polski...* S. 38, 42.

²⁵ Kozłowski L. *Młodsza epoka kamienna w Polsce...* S. 34.

²⁶ Kozłowski L. *Badania archeologiczne na gorze „Klin” w Iwanowicach, pow. Miechowskiego. Krakow, 1917.* S. 23.

²⁷ Kozłowski L. *Młodsza epoka kamienna w Polsce...* S. 98–102.

²⁸ Kozłowski L. *Groby megalityczne na wschod od Odry // Prace i materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Krakow, 1921. II.* S. 25–26, 39–40; Kozłowski L. *Zarys pradziejow Polski...* S. 27.

²⁹ Kozłowski L. *Młodsza epoka kamienna w Polsce...* S. 97–98.

³⁰ Kozłowski L. *Wczesna, starsza i srodkowa epoka brzozy w Polsce w swietle subborealnego optimum klimatycznego i jego wplyw na ruchy etniczne i zaludnienie Polski. Lwow, 1928.* S. 125; Kozłowski L. *Zarys pradziejow Polski...* S. 43.

³¹ Пастернак Я. *Археологія України...* С. 211.

³² Kozłowski L. *Zarys pradziejow Polski...* S. 56.

³³ *Ibid.* S. 67.

Отож, можна впевнено констатувати, що Л. Козловський займав одне з чільних місць у польській археологічній науці, будучи кращим у державі знавцем неоліту та трипільської культури (проводив розкопки на поселеннях у Кошилівцях, Незвиську, Бучачі). Монографії дослідника посилалися на результати археологічних досліджень та аналіз знахідок первісних культур. Він створив низку гіпотез та теорій, згодом підтриманих й іншими дослідниками, зокрема про автохтонність слов'ян на території від Одри до Вісли, про праслов'янський характер лужицької культури. Л. Козловському належить і введення у науковий обіг терміна “венедська культура” для визначення культури слов'янського етносу в т.зв. римський період. Одночасно Л. Козловський зазнав і значної критики таких відомих науковців як Й. Костшевський, С. Круковський, Л. Савіцький за численні дрібні помилки у його працях.³⁴ Його звинувачували і у ненаполегливості у завершенні розпочатих наукових праць³⁵.

Особливою різнобічністю інтересів та активністю польових досліджень відзначався приват-доцент Т. Сулімірський. Серед польових досліджень вкажемо, зокрема, дослідження трипільського поселення у с. Заліщиках на лівому березі Дністра, що стало еталоном пам'яткою для виділення заліщицької локальної групи етапу В II³⁶. Т. Сулімірський досліджував також поселення пізнього періоду трипільської культури в Добрівлянах і Кулаківцях Заліщицького району. Датування посилається на наявність мідних та бронзових предметів.

Величезний внесок зробив Т. Сулімірський у дослідження пам'яток культури лійчастого посуду та особливо культури шнурової кераміки, які пізніше було узагальнено у спеціальній праці³⁷.

Предметом дослідження Т. Сулімірського було трипільське населення верхнього Подністров'я. У 1930 р. він провів розкопки поселення на території цегельні в Заліщиках, однак матеріали так і не були опубліковані³⁸.

Беручи участь у вирішенні дискусійного в європейській археології питання походження племен шнурової кераміки, дослідник поєднав два

³⁴ Наприклад, низка помилок стосувалася похибок у визначенні хронології трипільських пам'яток. Л. Козловський у своїх працях спирався на хронологію, запропоновану В. Хвойко, який культурою А називав пізніші за часом знахідки, а культурою В – більш ранні, хоча насправді вони займали зворотну позицію. Див.: Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce... S. 106–152; Kozłowski L. Zarys pradziejow Polski... S. 22–37.

³⁵ ДАЛО. Оп. 5, спр. 891, арк. 32–35.

³⁶ Виноградова М. Н. Трипільське поселення Заліщики на Дністрі // Археологія. Київ, 1973. № 8. С. 68–75.

³⁷ Sulimirski T. Corded Ware and Globular Amphorae north-east of the Carpathians. University of London, 1968. 213 p.

³⁸ Пастернак Я. Археологія України... С. 164.

існуючі на той час погляди на цю проблему: 1) батьківщина племен шнурової кераміки – Центральна Європа (так уважав, зокрема, Л. Козловський), 2) культура шнурової кераміки є автохтонною у Східній Європі. Т. Сулімірський висуває гіпотезу про два різних етапи поширення шнурової кераміки: спочатку зі сходу на захід (для цього етапу характерні поховання із залишками вохри), а потім у зворотному напрямку – з заходу на схід (з характерною керамікою саксонсько-тюринзького типу). Ця гіпотеза з'явилася після виявлення дослідником перших поховань зі слідами вохри на Подністров'ї (с. Колпець поблизу Дрогобича, 1932). Згодом Т. Сулімірський облишив цю теорію. Щодо способу життя племен шнурової кераміки, то у цьому питанні Т. Сулімірський підтримав думку Л. Козловського, який вважав їх кочовими скотарями, мисливцями та воїнами³⁹. Історичні долі племен шнурової кераміки пов'язані з подальшим розвитком культур епохи бронзи, зокрема, і з унетицькою культурою. Поховання, в якому виявлено бронзові вироби унетицького типу, Т. Сулімірський дослідив у с. Сороки Бібрського району⁴⁰.

Дослідник зробив свій внесок і у вивчення поселень культури шнурової кераміки в районі верхнього Побужжя. Через нетривалість поселень археологи здебільшого не знаходили слідів житлових споруд, а лише уламки глиняного посуду з прикметним орнаментом та дрібні кам'яні знаряддя. Т. Сулімірському вдалося дослідити у 1938 р. залишки трапецієподібного житла довжиною 7 м на поселенні в районі Рокитнянських боліт поблизу Майдану Моквинського на Костопільщині. Стіни житла спиралися на сім дерев'яних стовпів, посередині було відкрите вогнище з чотирма невеликими стовпцями довкола⁴¹.

Велика заслуга належить Т. Сулімірському і у вивченні комарівської культури. У 1934–1936-му рр. він досліджував епонімну пам'ятку комарівської культури – могильник біля с. Комарів Івано-Франківської області⁴². Серед досліджених поховань частіше траплялися інгумаційні, рідше – кремаційні. У першому випадку померлого ховали у наземних могилах (поховальну яму викопували рідко), обкладаючи дубовими колодами або дошками, навколо ставили глиняний посуд з їжею і розкидали довкола залишки поховального вогнища, яке було елементом церемонії-тризни чи жертвопринесення. Після цього насипали над

³⁹ Kozłowski L. *Zarys pradziejow Polski...* S. 37.

⁴⁰ Sulimirski T. *Sprawozdania z działalności Lwowskiego ośrodka prehistorycznego* // ZOW. 1935. R. 10. Z. 2. S. 22.

⁴¹ Sulimirski T. *O poleckiej praoczyźnie Słowian* // ZOW. Poznań, 1939. XIV. S. 36–38.

⁴² Sulimirski T. *Сментарзиско курханове в Комарові коло Халича і культура комаровська* // *Sprawozdania Polskiej Akademii Umijetnosci*. XLI. Kraków, 1936. №9. S. 273–277.

похованням курган. Спалення проводили на місці майбутнього кургану: небіжчика клали на невелике вогнище, ставили довкола горщики з їжею і після спалення насипали над згарищем курган. У таких похованнях виявлено недогорілі кістки⁴³.

У поховальному інвентарі комарівських пам'яток найбільш прикметною є кераміка, в якій дослідник виділив дві групи: одна має елементи, які вказують на її зв'язок з керамікою культури шнурової кераміки, а прикметні вази з двома ручками відносять до другої – закарпатського походження. Посуд прикрашений характерним орнаментом – наліпними валиками, прокресленими лініями. Лише в кількох похованнях знайдено предмети, виготовлені з бронзи⁴⁴.

На одному з полів у Комарові Т. Сулімірський виявив сліди великого поселення, до якого, ймовірно, і належала досліджена ним раніше поховальна пам'ятка. Археолог дослідив лише невелику частину поселення, виявивши при цьому залишки 20 жител. Усі вони наземні, збудовані на дубових підвалинах на кам'яній основі. Стіни були дерев'яними, підлога з утрамбованої глини, в кутку стояла глиняна піч. Під стінами знайдено трохи вкопані у землю великі посудини, ймовірно, для зберігання зерна чи борошна.

Аналізуючи кераміку комарівської культури, Т. Сулімірський вказує на її виразний трипільський характер. Відсутність розпису та гірша якість глини – єдині відмінності. На тісний зв'язок з трипільською культурою вказують також знахідки кількох типово трипільських глиняних жіночих фігурок. Таким чином, вказані археологічні артефакти дали змогу досліднику висловити свою думку щодо питання етнічної приналежності племен комарівської культури. Т. Сулімірський пов'язував носіїв комарівської культури з трипільцями, які піддалися впливові прийшлого населення – племен культури шнурової кераміки, що призвело до занепаду трипільського гончарного виробництва, однак культ богині родючості зберігся. Від культури шнурової кераміки залишилися характерні форми в кераміці, але відмінна її орнаментация; а у металевому інвентарі можна простежити фракійські впливи⁴⁵.

Окрім цього, археолог визначив територіальні межі поширення комарівської культури на північному заході по лінії Львів – Самбір і на північному сході по лінії Львів-Підгайці-Коломия. У 1932–1933-ті рр.

⁴³ Sulimirski T. Kurhany komarowskie // Złoty szlak. IV. Stanisławów 1939. S. 6.

⁴⁴ Sulimirski T. Sprawozdania z działalności... S. 22.

⁴⁵ Sulimirski T. Cmentarzysko kurhanowe... S. 274–275.

дослідив найбільш віддалені поховання племен комарівської культури на півдні в Городищі (Самбірщина), Дашаві (Стрийщина), Стопчатові (поблизу Коломиї)⁴⁶.

Займався дослідник також вивченням шляхів експорту бронзових виробів із Закарпаття в Подністров'я через Карпати. Він дослідив низку скарбів і провів їх датування згідно з хронологією, розробленою Л. Козловським⁴⁷.

Аналізуючи знайдену на території Слезького монастиря в Чернігові сокиру-кельт та масивний бронзовий нараменник з двома спіралями на кінці з Овруччини, вчений датував їх добою пізньої бронзи і висловив припущення, що на Подніпров'я вони потрапили з області Західного Бугу і відносяться до лужицької культури⁴⁸. На початку 30-х рр. XX ст. Т. Сулімірський долучився до вивчення однієї з найзначніших поховальних пам'яток цієї культури – могильника у Вільховому (колишнє Ульвівок) Львівської області. На могильнику було відкрито кілька десятків поховань, серед яких переважали тілопокладення з типовими формами посуду: черпаками на високій ніжці з орнаментом із скісних або горизонтальних канелюр⁴⁹. В усіх інших могильниках лужицької культури наявні тілоспалення в урнах.

Пам'ятки лужицької культури займають область верхнього і середнього Західного Бугу, хоч деякі дослідники і досі вважають, що вони поширюються на схід аж до річки Горинь⁵⁰. Т. Сулімірський намагався довести експансію племен лужицької культури на схід у Подніпров'я, не дивлячись на те, що слідів їхніх поселень чи поховань на цій території виявлено не було. Однак під час ознайомлення з археологічними збірками низки музеїв УРСР у ході тримісячної наукової екскурсії по СРСР у 1934 р. увагу дослідника привернули окремі бронзові вироби, на його думку, лужицького виробництва. Саме вони мали б слугувати доказами окупації та слов'янізації Подніпров'я західними праслов'янами, носіями лужицької культури⁵¹. Зараз більшість науковців вважає ці докази непереконливими, тому що вказані предмети можуть бути просто свідченням експорту лужицького металу у Подніпров'я⁵².

⁴⁶ Sulimirski T. Kurhany komarowskie... S. 8 (mapa).

⁴⁷ Sulimirski T. Bronzy Malopolski srodkowej. Krakow, 1929. 68 s.; Sulimirski T. Skarby bronzowe // Ksiaga pamitkowa W. Demetrykiewicza. S. 179–180.

⁴⁸ Sulimirski T. Zagadnienie ekspansji kultury Luzyckiej na Ukrainie // Wiadomosci Archeologiczne. XIV. Warszawa, 1936. S. 44.

⁴⁹ Sulimirski T. Kultura wysocka... S. 109–112, 160–162.

⁵⁰ Словник-довідник з археології / Укл. Н. Гаврилук. Київ, 1996. С. 149.

⁵¹ Sulimirski T. Zagadnienie ekspansji... S. 41, 44, tabl. XII, 6–7.

⁵² Пастернак Я. Археологія України... С. 416.

Досліджуючи пам'ятки доби пізньої бронзи, у 1931 р. Т. Сулімирський провів археологічну розвідку в селах Голігради та Новосілці Костюковій з метою попереднього вивчення поселень білогрудівської культури верхнього Подністров'я⁵³. Як відомо, саме за поселенням у Голіградах пізніше було названо локальну групу пам'яток, що стала складовою культури Гава-Голігради⁵⁴.

Визначним є внесок Т. Сулімирського у вивчення висоцької культури, яку вчений вважав праслов'янською⁵⁵.

Значна скупченість знахідок у районі між Золочевом та Бродами, на його думку, вказує на те, що тут знаходився організаційно-культурний центр племен висоцької культури. Цим центром могло бути поселення на місці с. Чехи, де було виявлено великий могильник⁵⁶.

Розглядаючи поховальні пам'ятки висоцької культури, археолог висловив кілька цікавих спостережень. Парні інгумаційні поховання чоловіка та жінки, на його думку, належали знатним особам, про що свідчить багатший порівняно з іншими похованнями інвентар⁵⁷. Серед традиційної орнаментативної кераміки висоцького типу Т. Сулімирський зауважив і досить рідкісні схематичні зображення тварин⁵⁸. Ще один вид досі невідомих знахідок – шматки великих кісток тварин з прямокутною діркою для кріплення дерев'яної палиці – Т. Сулімирський трактує як милиці для калік⁵⁹.

Т. Сулімирський визначив хронологію і створив періодизацію висоцької культури на всій території її поширення. У її розвитку він виділив чотири фази: 1) кристалізація (800–650 рр. до н.е.); 2) розквіт (650–500 рр. до н.е.); 3) зубожіння і 4) занепад (500 рр. до н.е. – початок н.е.). Подальші дослідження показали, що дослідник дуже підняв верхню хронологічну межу.

Наукові зацікавлення асистента кафедри праісторії М. Смішка стосувались вивчення пра- і ранньослов'янських культур кінця I тис. до н.е. – першої половини I тис. н.е., зокрема, липицької та пшеворської археологічних культур на території Східної Галичини. Цій проблематиці присвячені його монографії “Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa Rzymskiego w Malopolsce Wschodniej” (Львів, 1932), яка була захищена як кандидатська дисертація, та “Osady kultury lipickiej” (Львів, 1934). М. Смішко науково опрацював матеріали з розкопок могильника у с. Верхній Липиці

⁵³ Sulimirski T. Sprawozdania z dzialalnosci... S. 23.

⁵⁴ Смішко М. Львівщина в I-II ст. н.е. // Культура Львова. Львів, 1933. Т. I. З. IX. С. 40–66.

⁵⁵ Sulimirski T. Kultura wysocka... S. 172.

⁵⁶ Ibid. S. 146.

⁵⁷ Ibid. S. 147.

⁵⁸ Ibid. Tabl. XIII.

⁵⁹ Ibid. S. 141–142.

на Рогатинщині в 1889–1890 рр., Незвиського поселення (1926) над Дністром, власних розкопок могильника перших століть нашої ери біля с. Гринів (1930). У роботі були враховані також матеріали і з інших пунктів (Заліски, Звенигород). Вивчення поховального обряду, детальний аналіз матеріалів поселення та могильників дали дослідникові можливість розглянути низку запитань, що стосуються господарства, побуту і культури населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери. Зупинившись на питаннях території поширення, походження, етнічної приналежності, хронології, М. Смішко остаточно довів існування окремої липицької культури, дав характеристику пшеворським пам'яткам, співвідношенню липицької та пшеворської культур. Саме аналіз липицьких пам'яток дав змогу йому виділити в цій культурі низку рис, характерних тільки для Прикарпаття. Серед них М. Смішко назвав досить помітні пшеворські елементи⁶⁰. Науковець розглядав липицькі пам'ятки як свідчення проживання у Подністров'ї найбільш північного відгалуження гето-дакійського масиву, поширеного у Закарпатті, Молдові, Румунії, Словаччині. Щодо етнічної і племінної приналежності носіїв липицьких пам'яток, то М. Смішко висловив припущення, що вони залишені дакійським племенем коктобоків⁶¹. Подальше вивчення липицьких старожитностей підтвердило ці думки. Пшеворські пам'ятки автор трактував як належні германським племенам вандалів, населенню, яке в II ст. н.е. витіснило носіїв липицької культури. У дослідженнях була відображена та складна етнокультурна ситуація, що склалася у Верхньому Подністров'ї в перших століттях нашої ери. Вивченню історії заселення названого регіону першої половини I тис. н.е. М. Смішко присвятив усе своє творче життя. У праці, присвяченій пам'яткам першої половини I тис. н.е. на західноукраїнських землях, М. Смішко звертає увагу на важливість розробки цієї проблематики в напрямі виявлення коренів ранньослов'янського населення. Питання етногенезу слов'ян займало значне місце і в численних подальших працях дослідника. У післявоєнні роки М. Смішко продовжив проведення розкопок на поселеннях першої половини I тис. н.е. у Вікниках Великих, Волиці Страклівській і Костянці на Волині, Неслухові і Залісках на Львівщині, Сухоставі Тернопільської області, Незвиську на Івано-Франківщині, Ізі на Закарпатті, організовував маршрутні розвідкові експедиції, керував роботами аспірантів і наукових співробітників. У центрі уваги вченого стояли важливі проблеми

⁶⁰ Smiszko M. Stan i potrzeby badan nad okresem cesarstwa Rzymskiego w poludniowo-wschodniej Polsce // Wiadomosci Archeologiczne. Warszawa, 1936. T. XIV. S. 73.

⁶¹ Ibid S. 178.

слов'янського етногенезу, розвитку соціально-економічних відносин та соціальної організації населення Прикарпаття і Волині у першій половині I тис. н.е., зв'язки з римськими провінціями і взаємовідносини між слов'янським та германським світом. Так, значну наукову вагу мають дослідження М. Смішка у с. Острівці на Івано-Франківщині, де відкрито сарматські поховання, та поселення III – IV ст. у с. Комарові Чернівецької області, що має велике значення для з'ясування питання про взаємозв'язки Подністров'я з Римською імперією. Здобуті науковцем матеріали лягли в основу багатьох праць, які вийшли у повоєнні роки, і в яких порушують питання про взаємовідносини населення Прикарпаття і Волині з племенами Подніпров'я, зв'язки з різними групами населення Центральної Європи, племінної структури слов'ян у першій половині I тис. н.е. та ін.⁶²

Окрім вивчення населення Східної Галичини перших століть нашої ери, у міжвоєнний період М. Смішко проводив багато археологічних розвідок суто в околицях Львова і на дальших теренах. Так, упродовж 1933–1934-х рр. він проводив низку археологічних розвідок на північних та східних околицях Львова, де відкрив пам'ятки, на яких у 1934 р. під його керівництвом ведуться розкопки. Зокрема, у с. Малі Грибовичі, північніше Львова, досліджують селище неолітичної (за сучасною термінологією – енеолітичної) доби і древньоруське городище⁶³, а також кургани доби бронзи у с. Чижиків на південний схід від Львова. М. Смішко досліджував кургани доби енеоліту у с. Колпець Дрогобицького району, с. Кульчиці біля м. Самбора, с. Колоколин Рогатинського району, детально аналізував окремі пам'ятки липицької культури, зокрема, поселення в Незвиську (1934), результати яких висвітлено у низці публікацій⁶⁴. З 1935 р. і до кінця десятиліття вчений активно вивчав кургани перших століть нашої ери, а також палеолітичні пам'ятки, проводячи розкопки на Прикарпатті: Стопчатів, Трач, Цуцулин (Коломийський район) – 1936 р., Струтинь-Нижній, Надіїв (Долинський район) – 1937 р., Буківна (Тлумацький район) – 1938 р., Городниця (Городенківський район) – 1938 і 1939 рр., у Брюховичах біля Львова – 1936 р., та на Тернопільщині в с. Великі Вікнини. У цей час вийшла у світ низка його праць, як узагальнюючого характеру⁶⁵, так і ті, що висвітлювали нові результати проведених розкопок⁶⁶.

⁶² Баран В. Дослідник давньої історії слов'ян. До 70-річчя від дня народження М. Ю. Смішка // Український історичний журнал. Київ, 1970. №11. С. 139.

⁶³ Смішко М. Сліди прадавнього поселення на Чорній Горі в Грибовичах Малих біля Львова // Наша Батьківщина. Львів, 1937. Частина 4–5. С. 93–97.

⁶⁴ Smiszko M. Stanowisko wczesnorzymskie w Kolokolinie, pow. Rohatynski // Wiadomosci Archeologiczne. Warszawa, 1935. T. XIII. S. 155-164. Докладніше див.: Смішко О. Тридцять років в науковій діяльності Маркіяна Смішка // Постагі української археології: науковий збірник. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Випуск 7. Львів, 1998. С. 51.

⁶⁵ Smiszko M. Stan i potrzeby badan. S. 125–139; Smiszko M. Duze naczynia baniaste okresu rzymskiego w Malopolsce Wschodniej // Wiadomosci archeologiczne. Warszawa, 1939. T. XVI. S. 211-233.

⁶⁶ Smiszko M. Tymczasowe sprawozdanie z badan na osadzie neolitycznej w Horodnicy, pow. Horodenka // Sprawozdania z czynnosci i posiedzen Polskiej Akademii Umiejetnosci. Krakow, 1939. T. XLIV. №1. S. 38-40.

На досліджуваний період припадають широкі розкопки, які провів М. Смішко, великої групи пам'яток на Передкарпатті та в Карпатах. Мають на увазі дослідження карпатських курганів, що були продовжені у післявоєнний час і стали основою для виділення окремої культури карпатських курганів та написання спеціальної монографічної праці „Карпатські кургани першої половини I тисячоліття н.е.” (Київ, 1960), яку успішно захистили як докторську дисертацію.

Дослідженням західної Волині займався асистент Я. Брик. Він виявив сліди епіпалеоліту⁶⁷ на Волині (Гаї Левятинські, Сапанів та Берізці на Крем'янецьчині). Дослідник зауважив там три види техніки виробництва крем'яного знаряддя: поверхнева ретуш, пласка мушлева ретуш та стрімка бічна ретуш. Серед знарядь він знайшов мікролітичні пластинки типу gravette, скребла, а також новий тип невеликої стріли з примітивним черешком, який мав форму вербового листка і був призначений для вбивання в деревко держака⁶⁸. Я. Брик першим відкрив у Галичині мікроліти так званого тарденуазького типу на мезолітичних (неолітичних) стоянках⁶⁹, виявлених на піщаних пагорбах над ріками Бугом і Ратою (села Хильчиці, Сільце Белзьке, Павлів, Михайлівці, Дерев'яни, Гребінне), тобто на просторах, які раніше займало населення епіпалеоліту. Поряд з великою кількістю поверхневого типового тарденуазького матеріалу на стоянці в Сільці Белзькому він знайшов також нетипові керамічні фрагменти, які дослідник ідентифікував уже як ранньонеолітичні (за сучасною періодизацією ранньонеолітичні). У селі ж Хильчицях Золочівського району на трьох стоянках виявлено мішаний мезолітично-неолітичний (неолітично-енеолітичний) інвентар⁷⁰.

Я. Брик провів дослідження шести курганів доби бронзи в с. Остап'є Скалатського району на західному Поділлі у 1929 р. Зокрема, він розкопав три поховання, в яких на кам'яному помості лежали скорчені на правому боці та обернені головою на південний захід сильно пошкоджені три кістяки. Поблизу них знайдено поховальний інвентар: біля одного – кам'яне

⁶⁷ Епіпалеолітом у досліджуваний період називали останню фазу палеоліту, тобто верхній, або пізній палеоліт і датували від 13 до 8 тис років тому. Див.: Polanskyj G. Rekonstruktion der geographischen Verhältnisse des Jungpalaolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz. Lemberg, 1935. S. 19-20. Згідно сучасної періодизації епіпалеоліт це мезоліт (15–8 тис. років тому). Див.: Словник-довідник з археології... С. 17.

⁶⁸ Bryk J. Kultury epoki kamiennej na wydmach zachodniej czesci poludniowego Wolynia. Warszawa, 1928. S. 4–13.

⁶⁹ Тарденуаз (8 – 5,5 тис. років тому) за сучасною археологічною періодизацією це неоліт, тоді як Я. Брик та його сучасники називали тарденуазом мезоліт.

⁷⁰ Bryk J. Osady epoki kamiennej na wydmach nadbuzanskich // Wiadomosci Archeologiczne. Lwow, 1924. IX. S. 58.

скребло і трикутне вістря для стріли, біля другого – ікло кабана (як припустив дослідник, можливо, що це був амулет), і біля третього – ретушований відщеп та трикутна стрілка. При цьому залишків глиняного посуду не було виявлено⁷¹. У цьому ж селі дослідник розкопав парне поховання культури шнурової кераміки, в якому кістяки були вкриті кам'яними плитами і оточені камінням, яке утворює коло. Біля кістяків під могильними насипами знайдено шнурову кераміку пізнього періоду (кухоль з високою циліндричною шийкою, прикрашеною відтисками шнурка), а також вазу з двома ручками білопотоцького типу, шматок бронзової бляшки круглої форми і два уламки бронзового грубого дроту приблизно трикутного в перетині. Поховальний інвентар дозволив досліднику стверджувати існування певного зв'язку між культурою шнурової кераміки та білопотоцькою культурою епохи бронзи (локальним варіантом комарівської культури).

На Подністров'ї Я. Брику належить дослідження тілопального поховання доби пізньої бронзи (с. Буківня Товмацького району, 1931), де виявлено кераміку білогрудівської культури⁷².

Долучився дослідник і до вивчення пам'яток висоцької культури. Так, у 1924 р. на поселенні біля с. Хильчиць на Золочівщині він знайшов невеликий глиняний черпак з вухом і дрібний керамічний матеріал висоцької культури. Дослідження було продовжено у 1930 р.

Отже, науковий доробок працівників кафедри праісторії вражає своєю масштабністю та різноплановістю і з точки зору накопичення джерел, і з точки зору їхньої систематики, і з точки зору постановки наукових проблем. Завдяки цьому відгомін про львівську університетську археологічну школу сягав далеко за межі державних кордонів Польщі.

Natalia BILAS

**CHAIR OF PREHISTORIC ARCHAEOLOGY WITH THE
SPECIAL INTEREST IN PREHISTORY OF POLAND:
TENDENCY IN DISCIPLINE STUDIES**

The article reviews both activity of the chair of prehistoric archaeology with the special interest in prehistory of Poland and main directions of its scientific investigations. Besides, the analysis is presented of achievements made by L. Kozłowski and his school.

Key words: archaeological school, paleolithic, prehistory, settlement, burial place.

Стаття надійшла до редколегії 03.06.2004

Прийнята до друку 03.09.2004

⁷¹ Bryk J. Badania archeologiczne w Ostapiu na Podolu // Zwiatowit. XVI. Warszawa, 1935. S. 120–121.

⁷² Sulimirski T. Sprawozdania z dzialalnosci... S. 25.